

## MOKINIŲ EKONOMINIŲ MOKĖJIMŲ UGDYMAS

Atsiradus būtinumui užauginti naują būsimų verslininkų, ūkininkų kartą, turinčią sukurti Valstybės materialinį pagrindą, tėvams ir pedagogams keliamas aktualus uždavinys: išugdyti žmogų, norintį, mokantį ir galintį dalyvauti ekonominėje veikloje. Tam klostosi palankios politinės, socialinės ekonominės sąlygos, kaip antai: skatinama privatinė nuosavybė, besiformuojanti rinkos ekonomika su savo trūkumais ir viliojančiomis perspektyvomis.

Laikydami vaiką būsimų vertybių kūrėju, manome, kad jo pozityvų racionalų santykį su materialiuoju pasauliu būtina ugdyti jau nuo ankstyvos vaikystės. Tačiau vertėtų akcentuoti šio uždavinio sudėtingumą: kaip ugdyti vaiką, mokantį racionaliai tvarkyti savo dalykinius reikalus ir nepraradusį pagrindinių žmoniškumo apraiškų: praktinės ir moralinės pagalbos kitam žmogui, pagarbos kitų žmonių orumui, jautrumo kitų sėkmei ir nesėkmei, nepakantumo įvairioms antihumaniškumo apraiškoms. Ryškiausiai šios problemos esmę yra atskleidęs A. Šerkšnas (1936) parodydamas, kad ekonomiško tipo žmogus viską pirmiausia pasveria naudingumo matu. Jis skrupulingai taupiai elgiasi su medžiaga, jėga, erdve, laiku ir galėtų būti pavadintas praktišku žmogumi. Tačiau veikimo esmė išplaukia ne tiek iš veikimo vertės pajautimo, kiek iš būsimosios naudos paviršinio efekto. Juk toks žmogus taupo, globoja tik tai, iš ko tikisi naudos.

Šitaip formuluojamos temos sprendimui ir skyrėme savo tiriamąjį darbą. Jame ekonomiškumas apibrėžiamas kaip tam tikras elgesio būdas, pasižymintis ekonominiais mokėjimais ir jų taikymo motyvais. Šiame straipsnyje plačiau aptarsiu pradinį klasių mokinių ekonominių mokėjimų ugdymą darbo procese.

Vakarų šalių sociologai, ekonomistai, psichologai, pedagogai nagrinėja įvairias ekonominių mokėjimų apraškas. Daugiausia dėmesio skiriama pinigams ir daiktams, kaip išraiškai ekonominių santykių, su kuriais vaikai realiai susiduria jau ankstyvojoje vaikystėje (politinės ekonomijos požiūriu – ekonominiai santykiai – tai žmonių tarpusavio santykiai, susiklostę gaminant, paskirstant ir vartojant). Kadangi vaiko specializacijos lygis didele dalimi priklauso nuo to, kaip jis supranta ir priima ekonominių santykių pasaulį todėl pinigų suvokimas, jų siejimas su konkrečiais daiktais ir tapo vienu iš pir-

mųjų psichologinių tyrimų objektų (K. Danziger, 1950; A. Strauss, 1952; R. Suttan, 1962). Taip pat tyrinėta, kaip formuojasi tokios specifinės ekonomikos sąvokos: „nauda“ (C. Jahoda, 1979), „banko operacijos“ (C. Jahoda, 1981), „nuosavybė“, „turtinė nelygybė“ (G. Jahoda, 1983). Analizuotų darbų autoriai mano, kad vis dėlto mokykla turi padėti augančiam žmogui susiformuoti ekonomikos sąvokas ir išsiugdyti tam tikrus ekonominius mokėjimus. Jiems ugdyti nurodomi trys pagrindiniai metodai: a) vaidmeniniai žaidimai (M.Kowielsky, M.Campbell, 1984); b) diskusiniai pokalbiai klasėse (M. Kowielsky, 1977); c) informacijos (A. Berti, A. Bombi, 1986).

1970 metais UNESCO iniciatyva įvairiose pasaulio šalyse buvo atlikti platus tyrimai ekonomiškumo ugdymo šeimoje ir mokykloje klausimais.

Buvusios Tarybų Sąjungos respublikų psichologų ir pedagogų darbuose ryškėja kai kurie ekonomiškumo aspektai: požiūris į socialistinę nuosavybę (P. Pitiškin, 1966; S. Korobeinikov, 1970); laiko planavimas (B. Družinin, 1978); apibendrinti darbiniai mokėjimai (P. Ponomariova, 1987). Daugelyje disertacijų gvildenamos bendrosios ekonominio ugdymo problemos (B. Černyšovas, 1973, A. Amendas, 1975; B. Šemfakinas, 1978; N. Riabinina, 1984).

Remdamiesi filosofinės, sociologinės ir pedagoginės literatūros analize, pradinių klasių mokinių darbinio ugdymo patirtimi, pačios autorės ilgalaikiu mokinių praktinės veiklos stebėjimu, apibrėžiame, kad ekonominiai mokėjimai yra tokie praktinės veiklos mokėjimai, kurie įgalina produktyviai veikti ir orientuoja veikėją į ekonomišką santykį su a) laiku (kurio metu dirbama); b) vieta (kurioje dirbama), c) darbo priemonėmis (su kuriomis dirbama).

Atsižvelgdami į tiriamųjų mokinių amžiaus tarpsnio ypatumus ir į pradinių klasių mokiniams prieinamą praktinę veiklą, sąlygiškai skyrėme tokius tris ekonominius mokėjimus:

1) mokėjimą taisyti (asmeninius daiktus, darbo priemones, bendruomeninio naudojimo reikmenis);

2) mokėjimą planuoti (darbo medžiagas, darbo procesą, laiką, pinigų leidimą);

3) mokėjimą racionaliai organizuoti darbo vietą (pasirinkti ir patogiai išdėstyti darbo priemones, palaikyti švarą darbo metu, sutvarkyti darbo vietą, jį baigus).

Mokėjimai mokslinėje literatūroje apibrėžiami gana skirtingai. Mes savo darbe laikėmės nuomonės, kad mokėjimas – tai teorinių, praktinių ir vertina-

mųjų veiksnų lavinimo rezultatas, rodantis mokinių veiklos kompetenciją (kuri apima žinias ir įgūdžius).

Išanalizavus mokėjimų ir įgūdžių ugdymo didaktinius pagrindus (L. Su-  
prun, 1975), specialių mokėjimų ugdymo medžiagą (G. Purvaneckienė, 1982);  
J. Daučaras, 1991), sudaryta tokia ekonominių mokėjimų programa:

1 schema

#### Ekonominių mokėjimų ugdymo programa

Etapai	Data	Laikas, skirtas teorijai ir praktikai	Tikslas
I	1986m. spalio-gruodis	32 valandos (12 savaitių)	Parengti mokinius ekonominių mokėjimų ugdymuisi
II	1987m. sausis-gegužė	50 valandų (19 savaitių)	Tam tikrų siaurų, atskirų ekonominių įgūdžių ugdymas
III	1987m. rugsėjis-gruodis	48 valandos (16 savaitių)	Įgūdžių įtvirtinimas. Praktinis veiklos ekonominių mokėjimų ugdymas
IV	1988m. sausis-gegužė	50 valandų (19 savaitių)	Savarankiškas ekonominių mokėjimų taikymas kasdieninėje praktinėje veikloje

Prieš pradėdant ugdyti ekonominius mokėjimus, mums reikėjo išsiaiškinti, kokia yra pradinų klasių mokinių ekonominių mokėjimų būklė ir ją charakterizuoti. Todėl konstatuojamojo eksperimento metu kėlėme tokius uždavinius:

- susipažinti, kokia yra „taupaus žmogaus“ samprata;
- išsiaiškinti, kokius vaikai žino: a) taupymo, planavimo objektus, b) reikalavimus darbo vietai;
- ištirti, kokie motyvai skatina vaikus taupiai elgtis;
- sužinoti, kokie yra vaikų ekonominiai poreikiai;
- išsiaiškinti, kokia yra ekonominių mokėjimų ugdymo patirtis pradinėse klasėse;
- konstatuoti, ar mokykla ir šeima bendradarbiauja, ugdydamos vaikų ekonominius mokėjimus.

Šiuos uždavinius spręsti padėjo nebaigtų sakinių testas, rašinė is „Taupus žmogus“, individualūs pokalbiai su pradinų klasių mokytojomis, mokiniais ir jų tėvais, tiesioginis mokinių praktinės veiklos stebėjimas.

Konstatuojamojo eksperimento dalyvių sudėtis atspindi 1ojoje lentelėje:

1 lentelė

Konstatuojamojo eksperimento dalyvių sudėtis

	Miestas	Alytus	Varėna	Vilnius	Iš viso
Dalviai					
Mokiniai		39	32	336	407
Tėvai		39	32	35	106
Mokytojai		14	10	18	42

Atlikę konstatuojamąjį eksperimentą, galime teigti, kad:

a) pradinių klasių mokinių „taupaus žmogaus“ vaidinys yra siauras, vaikai nedaug žino tausojimo, planavimo objektų, reikalavimų darbo vietai. Vaikų taupymo motyvai yra egoistinio pobūdžio; ekonominiai interesai yra materialaus kryptingumo;

b) pradinių klasių mokinių ekonominių mokėjimų ugdymo patirtis atskleidė, kad šie mokėjimai ugdomi nesistemiškai. atskirais aspektais, per atskirų dalykų pamokas. Dorinių savybių hierarchijoje taupumas užima žemą vietą. Tėvai neskiria pakankamai dėmesio ekonominių mokėjimų ugdymui, mokyklos ir šeimos ugdomoji veikla blogai koordinuojama.

Pradėdami ugdomąjį eksperimentą, atlikome tam tikrą ekonominių mokėjimų diagnostinę pasirinktose Vilniaus 31-osios vidurinės mokyklos 2b klasėje (mokyt. Vėgelienė), 2c klasėje (mokyt. Jasiūnienė) ir 2d klasėje (mokyt. Ambrazevičienė). Pastaroji klasė buvo pasirinkta kontroline.

Stebėjimas eksperimentuojant užėmė ypatingą vietą: buvo panaudotas kaip psichodiagnostavimo ir kaip ugdomasis metodas. Jo tikslas išsiaiškinti ekonominių mokėjimų pasireiškimus vaikams dirbant. Kitaip tariant, stebėjau pradinių klasių mokinių elgseną. Tai leido sukaupti mokinių ir mokytojų darbo, jų tarpusavio santykių faktus, sekti atskirų tiriamųjų bei visos klasės bendruomenės ekonominių mokėjimų ugdymosi procesą. Stebėjimas leido konstatuoti, kad mokytojas, nors ir stengėsi paskatinti vaikus taupiam elgesiui, tačiau tai darė pasyviai mokinėms klausant, neaktualizuodamas taupymo idėjų mokinių sąmonėje.

Stebėjimas buvo natūralus ir tiesioginis, nes pati buvau gerai susipažinusi su tiriamaisiais. Vaikai dirbo ir bendravo natūraliai, nekreipdami į mane dė-

mesio. Todėl jis suteikė ypač daug medžiagos ir leido mums fiksuoti tokias ekonominių mokėjimų apraiškas pagal anksčiau išskirtų mokėjimų grupes: planavimo, tausojimo ir darbo vietos organizavimo.

#### I. Planavimo mokėjimas

##### 1. Mokėjimas planuoti laiką pasireiškia:

a) išankstiniu darbo trukmės nustatymu (pradžioje bent bandymu nustatyti);

b) dienos režimo sudarymu;

c) dienos režimo laikymusi.

##### 2. Mokėjimas planuoti darbo medžiagas:

a) numatymu konkrečiam darbui reikalingos medžiagos rūšies;

b) medžiagos kiekio nustatymu;

c) gaminio detalių išdėstymu ant medžiagos.

##### 3. Mokėjimas planuoti pinigines išlaidas:

a) kasdieninio vartojimo reikmenų kainų žinojimu;

b) išankstinių išlaidų numatymu, pradėjus taupyti pinigus;

c) galėjimu nustatyti išleidžiamų pinigų ir gaunamos grąžos kiekį.

#### II. Tausojimo (taupymo) mokėjimas

##### 1. Asmeninių daiktų tausojimas pasireiškia:

a) vaiko matymu, kad daiktas reikalauja taisyimo, remonto;

b) stengimusi sugedusį daiktą tuoj pat pataisyti, kad pratestų jo tarnavimo

laiką;

c) švariai ir tvarkingai laikomais daiktais.

##### 2. Darbo priemonių tausojimas pasireiškia:

a) atsargiu elgesiu su darbo įrankiais;

b) racionalių medžiagų naudojimu;

c) medžiaginių atliekų panaudojimu.

##### 3. Bendruomeninio naudojimo reikmenų tausojimas pasireiškia:

a) rūpestingu elgesiu su namų, mokykliniais baldais, žaidimų aikštelėmis ir įrenginiais;

b) elektros energijos, vandens taupymu;

c) maisto produktų, duonos taupymu.

#### III. Švaros palaikymas darbo vietoje pasireiškia:

a) drabužių tinkamu parinkimu darbui;

b) įrankių, medžiagos priežiūra;

c) tvarkos palaikymu darbo vietoje.

2. Patogi darbo priemonių tinkamu paruošimu tam tikram darbui;

c) nereikalingų daiktų ant darbo stalo nebuvimu.

Surinkus pakankamai duomenų apie ekonominių mokėjimų apraiškas konkrečiose praktinės veiklos situacijose, nustatyti tokie mokėjimų išsiugdymo lygiai. Juos galima charakterizuoti tokiu būdu:

Žemas lygis (I) – mokiniai turi mažai žinių apie laiko planavimą, nemoka planuoti darbo medžiagų, neturi net intereso piniginiams išlaidoms, nežino reikalavimų darbo vietai, nemoka darbo metu palaikyti tvarkos bei švaros.

Vidutinis lygis (II) – mokiniai turi šiek tiek žinių apie planavimą, tausoji- mą, žino reikalavimus darbo vietai, kai kuriuos ekonominius mokėjimus taiko savarankiškai, bet dažniausiai tik tėvų bei mokytojų padedami. Būtina kontro- lė.

Aukštas lygis (III) – mokiniai turi gerą supratimą apie visus ekonominių mokėjimų aspektus, dažnai juos naudoja ir savarankiškai taiko kasdieninėje praktinėje veikloje.

Norėdami palyginti eksperimentinių ir kontrolinės klasių mokinių susi- skirstymą į grupes pagal ekonominių mokėjimų išsiugdymo lygius, pateikiame lyginamąją 2 lentelę.

2 lentelė

**Eksperimentinės ir kontrolinės klasių mokėjimų susiskirstymas į lygių grupes**

Klasės	Lygiai Mokinių skaičius	Žemas (I)		Vidutinis (II)		Aukštas (III)	
		ab. sk.	%	ab. sk.	%	ab. sk.	%
E	59	47	79,9	8	13,4	4	6,7
K	28	23	82,1	3	10,7	2	7,1

Statistiškai įvertinę eksperimentinių ir kontrolinių klasių mokinių susi- skirstymą į grupes eksperimento pradžioje ( $\chi^2 = 1.4$ ) matome, kad esminių skirtumų tarp šių klasių lygio grupių nėra. Tai parodo, kad eksperimentinės klasės niekuo ypatingu nepasižymėjo. Ekonominiai mokėjimai visose klasėse buvo maždaug vienodo lygio. Dėl to vienas iš ugdomojo eksperimento tikslų ir yra sudaryti tokią ugdymo programą ir metodiką, kad eksperimentinėse kla-

sėse mokinių su aukštu arba bent jau vidutiniu ekonominių mokėjimų išsiugdymo lygiu padaugėtų.

Diagnozavimas parodė, kad ekonominių mokėjimų taikymo veikloje patirtis yra menka, dažnai tik skurdžių žinių lygio ir beveik neturi reikšmės elgesiui, nes sąvokos, reikalavimai, kuriuos įsimesna vaikai, yra formalaus charakterio. Neturi informacijos, kaip elgtis vienoje ar kitoje praktinės veiklos situacijoje, savarankiškų darbo įgūdžių, motyvų ekonomiškam elgesiui. Todėl parengiamajame etape dažniausiai naudojome pokalbius, instrukcines, informacines konsultacijas (L. Jovaiša, 1981). Jų metu pradinį klasių mokiniams buvo suteiktos tam tikros žinios, instrukcijos, kaip veikti. Būtent, tokio pobūdžio konsultacijos naudojamos ir užsienio šalyse, kai reikia išugdyti naujas asmenybės savybes (interesus, požiūrius, įsitikinimus, motyvus). Esi ir reorganizuojančių konsultacijų. Jos naudojamos požiūriui, jau priimtam sprendimui keisti.

Išvardintos priemonės ir būdai padėjo parengti pradinį klasių mokinius ekonominių mokėjimų ugdymuisi. Šis rengimas apima: a) dalykinį paruošimą, siekiant suteikti tam tikrų žinių, supažindinti su orientacinėmis veiklos schemomis; b) emocinį mokinių nuteikimą įvairius ekonominius mokėjimus taikyti savo kasdieninėje praktinėje veikloje. Iš čia sekė ir pagrindinis šio etapo uždavinys: mokinių darbą organizuoti taip, kad derintųsi abu aukščiau išvardinti parengimo ekonominių mokėjimų ugdymui aspektai.

Mokinių nuteikimas ekonominių mokėjimų ugdymui apėmė žodines ir praktines veiklos situacijas.

Žodinės situacijos vaikams padėjo suprasti tvarkos ir netvarkos privalumus ir trūkumus (juk griežta disciplina, kaip ir visiškai laisvas elgesys turi savo dvi puses). Padėjo vaikams suprasti, kad bendras darbas reikalauja ir tam tikros atsakomybės už to darbo sėkmę, kad būtina tarpusavyje derinti veiksmus. Planuojant, kas, kada ir kaip darys. Taip pat žodinės situacijos buvo panaudotos ir aiškinantis bet kurio vadovėlio medžiagą per įvairias kitų dalykų pamokas. Ypač daug dėmesio tam skyriau darbų pamokose, nuteikdama mokinius darbui, prieš pradėdant bendruomeninį darbą. Tėvai, organizuodami buitinį darbą namuose, stengėsi išryškinti emocinius darbo ekonomiško organizavimo aspektus. Pažymėjome, kad darbas ne tik rūpestis, bet ir džiaugsmas, kad kiekviena gyva būtybė turi savo darbą ir todėl kiekvienas darbas yra svarbus, jeigu jis su meile dirbamas.

Eksperimentas parodė, kad pokalbiai būna efektyvesni, jeigu jie yra suvienyti į tam tikrus ciklus. Žinoma, kiekvienas kūrybingas mokytojas gali sudaryti savo pokalbių sistemą. Mes visus pokalbius suskirstėme pagal ekonominių mokėjimų grupes ir pasiūlėme tokias organizacines kryptis.

1. a) Bendras plano supratimas. Dienotvarkė – akivaizdus laiko planavimo pavyzdys. Abstrakti (sveikata, žvali nuotaika, ruošimasis profesinei veiklai) ir konkreti (išmoksitate greitai, apgalvotai viską atlikti, daugiau laiko ! : : mėgstamiems užsiėmimams, labiau jausis jūsų pagalba buitinėje veikloje) laiko planavimo reikšmė. Laiko biudžetas. Darbo laikas. Racionalus laiko paskirstymas.

b) darbo medžiagos. Jų išankstinis planavimas (pagal darbų pamokų programą). Darbo medžiagos visuomenei naudingoje ir buitinėje veikloje. Savitvarkos darbai. Jų planavimas. Drabužių susidėvėjimo ir jų išankstinio remonto numatymas. Darbo įrankiai. Jų išankstinis parinkimas būsimam darbui.

c) Šeimos biudžetas /1/. Pajamos ir išlaidos. Būtinumas planuoti išlaidas visai šeimai ir kiekvienam jos nariui atskirai. Pirkinių sąrašo sudarymas – būdas planuoti išlaidoms. Apskaita. Racionaliai naudojant pinigus, be didesnio vargo galėsite nupirkti labai reikalingą daiktą šeimai, dovanėlę draugui, įsigyti norimą pirkinį, reikalingu momentu papildysite šeimos biudžetą, tuo suteikdami džiaugsmo kitiems šeimos nariams. Asmeninė sąmata /2/. Apskaita.

2. a) Tausojimo supratimas. Asmeninių daiktų susidėvėjimo lygio nustatymas (mažas plyšelis drabužyje, ištrūkusi saga, truputį įskilęs žaislas ir t.t.). Tokių daiktų smulkus remontas pailgina tarnavimo laiką (ilgiau patys jais džiaugsitės, nesudarysite papildomų rūpesčių tėveliams, kartu papildysite šeimos biudžetą).

b) Darbo medžiagų ir įrankių tausojimas. Išankstinis medžiagų planavimas – priemonė tausoti medžiagas. Visi įrankiai po darbo dedami jiems skirtose vietose, tuo jie apsaugomi nuo priešlaikinio susidėvėjimo. Įrankių ir medžiagų likučių vieta po darbo.

c) Knygų, mokyklinių reikmenų tausojimo svarba. Jų priežiūra, laiku atliktas remontas. Maisto produktų taupus naudojimas. Vandens, elektros energijos, šilumos, daiktinės aplinkos tausojimas /3/.



3. a) Supratimas apie darbo vietos organizacija: medžiagų, įrankių išankstinis paruošimas būsimam darbui. Pagrindiniai reikalavimai darbo vietai darbų pamokose, dirbant bendruomenei naudingą darbą, visos šeimos buities darbus. Pamokų ruošimo vietos sutvarkymas namuose.

b) Tinkamas (patogus) reikmenų išdėstymas darbo metu – svarbi sąlyga našiam darbui.

c) Atitinkamas darbo vietos sutvarkymas po darbo. Švaros palaikymas viso darbinio proceso metu.

Praktinės veiklos situacijos. Šioms situacijoms buvo skiriama ypač daug dėmesio, nes praktinė veikla yra pagrindas formuoti ekonominiams mokėjimams. Ekonominė praktinė moksleivių patirtis kaupėsi ir plėtojosi, nagrinėjant ir aptariant realias darbinės situacijas darbų pamokose, bendruomenei naudingame darbe, dirbant buities darbus. Dirbant kokį nors darbelį, stengtasi akcentuoti ekonominius momentus, fiksuoti, kokią įtaką suteiktos žinios, aptartos situacijos darė realiam moksleivio elgesiui darbo metu. Prašiau vaikų, kad jie patys pasirinktų buitinių darbų pagal savo jėgas ir sudarytų jų atlikimo grafiką, numatytų šiems darbams reikalingas darbo priemones, atlikimo laiką. Prieš kiekvieną darbelį pamokoje ar bendruomenei naudingame darbe vaikams siūliau sudaryti planą konkrečiam darbui. Konstatuojamojo eksperimento metu išryškėjo, kad beveik visi vaikai nori ką nors pirkti, bet tik keletas iš jų pirkinį galėtų susieti su realia jo kaina. Todėl formuojamojo eksperimento metu reikalavau, kad vaikas, norėdamas ką nors nusipirkti, iš anksto susižinotų daikto kainą, aptartų pirkinį su tėveliais, numatytų, kada ir iš kokių lėšų galės nusipirkti norimą daiktą. Antra vertus, šį klausimą aptariau su tėveliais. Prašiau, kad jie savaitei vaikui išskirtų tam tikrą sumą pinigų, kuriuos tvarkytų savo nuožiūra, ir kad tėvų kontrolė nebūtų itin akivaizdi.

Pagal ekonominių mokėjimų ugdymo programą (1 schema) antrojo formuojamojo eksperimento etapo tikslas būtų tam tikrų siaurų atskirų ekonominių įgūdžių ugdymas, nes įgūdžių pagrindu ugdomi mokėjimai. Pastarieji – tai paprastas įgūdžių konglomeratas, o sudėtingi veiksmai pagrįsti ne tik automatizmu, bet ir intelektualizmu. Šiame etape visą dėmesį sutelkėme į mokinių praktinę veiklą. Tačiau klasės valandėlių, pokalbių metu toliau skatinome mokinius ekonomiškai elgtis, mokėme daiktus vertinti pagal tai, kiek juose įdėta žmogaus laiko, darbo sąnaudų, kiek sunaudota medžiagų, kokia yra materialaus daikto reikmė žmogaus gyvenime. Svarbu, kad mokiniai išmoktų ne

ties ekonomiškai įvertinti kiekvieną savo judesį darbo metu, darbo vietos suvarkymą, bet ir pajustų dėl to estetinį pasitenkinimą. Darbelių pamokose, pradedant vieną ar kitą gaminį, aptartas jo naudingumo žmogui, gaminio ekonomiško panaudojimo galimybės.

Bendra psichologų ir pedagogų nuostata, kad taupiam elgesiui ugdyti yra būtinas paties vaiko dalyvavimas praktinėse taupumo situacijose, todėl pagrindinis kelias taupumą ugdyti yra veikla ir tam tikros sąlygos jam pareikšti. Per visą eksperimento laikotarpį siūlyta didesnę dėmesį skirti kiekvienai pamokėlei, kiekvieno darbelio organizavimui. Ypač tam tinka bendruomeninis darbas. Čia kaip niekur kitur reikalingas darbo planavimas, nes nuo jo priklausys ne tik savo paties, bet ir kitų darbo dalyvių sėkmė ir nuotaika. Pagal galimybes, pati stengiausi dalyvauti eksperimentinių klasių darbų pamokose ir po pamokų organizuotame bendruomeniniame darbe, pvz. plaunant klasę, tvarkant mokyklos teritorijos želdinius. Kartu su klasės mokytoja stengėmės iš anksto numatyti darbo įrankius, prašydavome vaikų atsinešti darbinius drabužius, iš anksto patardavome ir padėdavome vaikams pasiskirstyti pareigomis, pasidalinti darbo barus. Baigus darbą, visada aptardavome, pasidžiaugdavome darbo rezultatais. Dažnai vaikus pagirdavome.

Aptarę su tėvais pedagoginės kontrolės būdus, skatinome tiek mokykloje, tiek namie aktyviau, planingiau užsiimti savitarna. Vaikams duodavome užduotis numatyti savo rūbelių tvarkymo darbus. Tuo pačiu klasėje buvome įrengę remonto kampelį, kuriame visada būdavo siūlų, adatos, keletas sagučių, klijų, švaraus popieriaus lapų. Vaikai, ką nors suplėšę, tuoj pat galėdavo susiūti, suklijuoti. Vaikams toks būdas labai patiko. Pasitarę su tėvais, tokius kampelius vaikai įsirengė ir namuose. Klasės budintis mokinys turėjo sąsiuvinį įvairioms netaupumo apraiškoms prieš pamokas, per pamokas ir pertraukas, po pamokų užfiksuoti. Fiksuodavo tik netaupaus elgesio faktus, bet nežymėdavo, kas tai padarė (kad neatsirastų skundimo atvejų, tyčiojimosi). Sąsiuvinyje kiekvieną dieną būdavo daromi įrašai apie sugadintą klasėje esantį inventorių, užfiksuoti netaupaus vandens, elektros neergijos, kreidos panaudojimo atvejai. Savaitės gale įrašai sąsiuvinuose buvo aptariami klasės valandėlių metu ir auklėtojos iniciatyva buvo imamasi priemonių pastaboms realizuoti.

Tėvams sutikus, mokiniai sudarydavo pirkinų sąrašėlių vienai dienai. Tėvai išskirdavo tam tikrą sumą, pavyzdžiui, 3 rublius. Vaikas pats turėdavo suskai-

čiuoti, kiek jam reikės pinigų sraaše numatytiems pirkiniams, kiek liks grąžos. Tėvų kontrolė buvo patariamoji. Stengėmės, kad vaikai pasijustų kiek galima laisvesni savo numatytų darbelių rėmuose.

Ugdydamos siaurus ekonominius įgūdžius, kryptingai dirbo mokytojos darbų pamokose. Čia buvo akcentuojamas planavimas, nes tai yra sudėtingas procesas, ypač 8–9 metų vaikui. Planavimas buvo siejamas su tausojimu, pavyzdžiui, numatant ir pasirenkant tam tikras medžiagas ir įrankius darbeliui, ugdomi kartu ir planavimo įgūdžiai. Numatant, kiek reikės laiko vienam ar kitam darbeliui atlikti – taip pat reikalingos planavimo operacijos. Mokytojos kiekviencje pamokoje stengėsi tai akcentuoti. Nebuvo pamirštas ir darbo vietos tvarkymas. Pasinaudodami pedagogų, tyrinėjusių, kaip mokiniam racionaliai išsidėstyti darbo priemonės (R. Polinovskaja, 1961), patarimais, mes nutarėme tokį darbo priemonių išdėstymą (dirbant popieriaus darbus): aštrus pieštuko ir teptuko galas turi būti nukreiptas iš dešinės į kairę. Šalia žirklių, kurių žiedai dešinėje pusėje. Tada mokiniui patogiau paimti ir vėl atgal padėti (tuo sutaupomas laikas). Ant suolo, kampe padėtas vokas. Jame guli švarus popierius, trafaretai ir visos kitos medžiagos, reikalingos šios dienos darbui. Jei ne viskas telpa jame, galime paguldyti apačioje. Šalia padedama dėžutė atliekamam popieriui. Ant dėžutės etiketė su vardu. Kai pradedama kirpti, dėžutė padedama prieš save taip, kad į ją kristų visos atliekos. Kai pereinama į kitą darbo etapą, pvz., kljavimą, dėžutę dedame atgal prie suolo krašto, kad nebetrukdytų. Kiekvienas mokinytis turi po švarų skudurėlį kljams nušluostyti (jis paprastai guli dėžutės viduje). Žinoma, geriausia, jei vaikai turi pieštukinius kljus.

Žinodama, koks yra didžiulis mokytojo autoritetas pradinėse klasių mokinių akyse, atkreipiau dėmesį ir į tai, kaip sutvarkytas ir mokytojos stalas. Mokytoja ant savo stalo taip pat pasidėjusi voka, tik jos vokas yra kur kas didesnis. Visi jos įrankiai saugomi dėžutėse. Mokiniam pateikėme keletą taisyklių dirbant su popieriumi: 1) atsargiai dirbti su žirkliemis, kad neįsidurtų; 2) nešiukšlinti ir dėl to kirpti tik virš dėžutės; 3) kljus tepti tik plonu sluoksniu, kad nesuteptų darbo; 4) popieriaus atliekų neglamžyti – iš jų galima pasidaryti puikių aplikacijų.

Tokio pobūdžio taisyklių ir patarimų mokytojas gali sugalvoti bet kokiam darbeliui. Tyrimas parodė, kad vaikai šiais patarimais naudojasi ypač noriai, nes mato, kad darbas tampa nepalyginamai spartesnis ir malonesnis.

Duodant praktinio tipo užduotis, jos buvo diferencijuojamos pagal diagnozavimo metu nustatytus lygius. Vieniems reikėjo sudaryti darbo planą po to, kai mokytoja viską paeiliui išaiškino. Mokiniam, kurie buvo antro lygio grupėje, patiems reikėjo parinkti. Būtina numatyti jų išleidimo tikslumą, vesti apskaitą (tai jau bus ir planavimo mokėjimai) ir pan.

Kad užduotys mokiniams būtų naudingesnės, mokytojas turėtų laikytis tam tikrų reikalavimų. Pavyzdžiui, mokiniai turi turėti galimybę atlikti užduotį (užduotis, liečiančias vaiko veiklą namuose, mokytojas privalo derinti su tėvais); užduotis turi atitikti individualų vaiko pajėgumą; vaikams būtina aiškiai suformuluoti darbo tikslą; būtina vaikams priminti (jeigu reikia, dar kartą parodyti) veiklos būdus.

Tyrimai parodė, kad užduotis galima skirti tik tuo atveju, jei vaikas yra gerai supratęs reikalavimus, jei vaikui ši užduotis kuo nors įdomi ar naudinga, jeigu atitinka jo poreikius.

Trečiajame etape užduotis diferencijuojame atsižvelgdami į mūsų sudarytas grupes pagal ekonominių mokėjimų išsiugdymo lygius: gausiausia grupė (47 vaikai arba 79,9% visų tiriamųjų skaičiaus) vaikų pateko į žemiausio lygio grupę (žiūr. 3 lentelę). Ją pažymėjome I grupe. Šios grupės vaikai apibūdinami kaip turintys mažiausiai žinių apie laiko planavimą, nemokantys planuoti darbo medžiagų, nežinantys reikalavimų darbo vietai, nemokantys darbo metu palaikyti švaros ir tvarkos, neturi jokio intereso nei pinigams, nei pirkiniams.

3 lentelė

Vaikų ekonominių mokėjimų lygių dinamika

Vaikai	Lygiai Iš viso tiriamųjų	Žemas (I)		Vidutinis (II)		Aukštas (III)	
		ab. sk.	%	ab. sk.	%	ab. sk.	%
Eksperimento pradžioje	59	47	79,9	8	13,4	4	6,7
Eksperimento pabaigoje	59	7	11,6	30	50,8	22	27,6

Pateikiamas vienas iš šios grupės atstovo charakteristikų (šių, ir toliau pateikiamas kitas charakteristikas sudarėme pasirenkami duomenimis, gautais įvairiais tyrimų metodais: individualių pokalbių su mokiniais, jų tėvais ir mo-

kytojais, nebaigtų sakinių rašinėlio analizės, tiesioginio darbo proceso stebėjimo). Tomas mokosi antroje klasėje. Pats dažnai netvarkingas: išstepliotas švarkelis, ištrūkusi saga (iš ryto ateina į pamokas tvarkingas, todėl, kad namuose juo nesirūpina tėvai, manyti neturi pagarindo). Pamokos metu ant suolo gali me rasti visko, pradedant degtukais, baigiant sumuštiniais. Darbo metu labai šiukšlina. Tėveliai skundžiasi, kad Tomas niekada nenori nueiti į parduotuvę, nupirkti duonos. Namuose net liepiamas labai nenoriai tvarkosi savo kambarį.

Šiems vaikams ir skyrėme daugiausia dėmesio. Tiek mokytoja, tiek ir pati eksperimentatorė darbo metu visą laiką stengėmės būti šalia tų vaikų. Vedėme individualias ir grupines instrukcines konsultacijas, kurių metu konkrečiai patarėme, kaip vienu ar kitu atveju dirbti, be to, stengėmės konsultacijas pakreipti taip, kad pats vaikas pajęgtų suprasti, ką jis ne taip daro, ir mėgintų ištaisyti savo klaidas. Darbo pamokose su šiais vaikais prieš kiekvieno darbelio darymą vedėme grupines konsultacijas: aptardavome vieną ar kitą dirbinėlį, patį darbo procesą suskirstydavome etapais, numatydavome etapams skirtą laiką, parinkdavome darbeliui būtinas priemones: medžiagas ir įrankius, paruošdavome tinkamai vietą. Tokie tipo konsultacijos buvo labai naudingos prieš pradedant bendruomenei naudingą darbą ne pamokų metu: pasiskirstant pareigomis, pasiruošiant drabužius, nustatant tikslų darbo pradžios ir pabaigos laiką.

Dirbant vaikams namuose, mūsų patarimu, įvairias konsultacijas pagal reikalą suteikdavo tėveliai. Namuose ne tik stengėsi sudaryti palankias situacijas ekonominiams mokėjimams ugdytis; tėvai paskatindavo ir padėdavo vaikams rašyti savitvarkos darbelių sąsiuvinį ir savo piniginių išlaidų „sąmatėlę“, skatindavo dažnai lankytis maisto prekių parduotuvėse ir aprūpinti šeimą būtiniausiais maisto produktais (šituo ypač suinteresuoti buvo tie tėvai, kurie gyvena netoli parduotuvės. O tokių vaikų aptariamoje grupėje buvo 20).

II grupės vaikų ekonominių mokėjimų išsiugdymo lygį apibūdinome kaip vidutinį: mokiniai turi šiek tiek žinių, bet jos nėra išsamios. Pavyzdžiui, vardindami reikalavimus darbo vietai, gali paminėti tik 2 iš trijų. Ekonominių mokėjimų kai kuriuos aspektus taiko savarankiškai, bet dažniausiai patariami tėvų ir mokytojų. Jiems būtina kontrolė. Vaikus iš šios grupės galima charakterizuoti Jonuko pavyzdžiu: mokosi 2-oje klasėje; gana tvarkingai atrodantis vaikas. Jeigu mokytoja pasako, ką atsinešti rytdienos darbeliui, jis atsineša. Bet jeigu pasako tik tai, ką darysime rytoj per darbų pamoką, nenurodysime,

kuo, tai Jonukas į pamokėlę neatsineša nieko. Nors paklaustas, pavyzdžiui, ką jis būtų galėjęs atsinešti, kad padarytų gražią popierinę dėžutę, tuoj išvardija visas reikalingas priemones. Tėvų tvirtinimu, Jonukas namuose pats pastebi, koks jo drabužėlis reikalauja remonto ir, mamai priminus, imasi darbo. Į parduotuvę vaikšto dažnai, pats rodydamas iniciatyvą. Pirkinėlių sąrašėlį turi sudaryti tėveliai.

II grupėje iš viso buvo 8 mokiniai (13,4%). Su šios grupės vaikais dirbome tik individualiai, juos paskatindami, pakontroliuodami. Vaikai visai savarankiškai galėdavo sudaryti darbo planėlį, suplanuoti laisvalaikį dviems dienoms į priekį. Į klasę atsinešdavo savitvarkos ir buitinių darbėlių sąrašėlį dviem dienoms. Po to tėveliai darydavo jame atitinkamus įrašus apie numatytų darbėlių atlikimą. Dirbdami individualiai, stengėmės išsiaiškinti mokinių veiksmų motyvus.

Mažiausiai vaikų, tik (6,7% visų tiriamųjų) sudarė III grupę. Jų ekonominių mokėjimų išsiugdymas apibūdinamas kaip aukšto lygio, nes šie vaikai gerai supranta visus ekonominių mokėjimų aspektus, dažnai juos naudoja, visiškai savarankiškai taiko juos kasdieninėje praktinėje veikloje. Yra linkę kontroliuoti savo draugus. Patys taip pat pasiduoda draugų kontrolei. Vieną iš mergaičių galėtume apibūdinti taip: Aistė tvarkinga ir punktuoli. Niekada nėra pavėlavusi į pamoką. Užtenka mokytojai pasakyti, pavyzdžiui, kad rytoj plausime klasę, ir Aistė niekieno neįpareigota atsineša viską, ko reikia darbui. Mama Aistę apibūdina kaip labai tvarkingą, taupią, gerai viską apskaičiuojančią mergaitę. Išėidama iš namų, visada patikrina, ar išjungtos šviesos. To paties reikalauja ir iš kitų šeimos narių. Turi savo pinigų „kasą“. Būrtiniausius mokyklinius reikmenis nusiperka pati, tik po to apie tai pasako tėveliams.

Šios grupės vaikai iš tiesų dirba patys savarankiškai ir darbo metu padeda kitiems draugams, kuriems ne taip gerai sekasi. Geranoriškai pamoko, pataria, parodo. Jie buvo tikri mokytojos ir eksperimentatorės pagalbininkai.

Ugdomojo eksperimento ketvirtą etapą tikslas buvo savarankiškas ekonominių mokėjimų taikymas kasdieninėje praktinėje veikloje. Šiame etape visa mokytojų, mokinių ir eksperimentatorės veikla buvo organizuojama reikiama kryptimi. Ypatingą dėmesį skyrėme:

a) kūrybingam, savarankiškam ekonominių mokėjimų taikymui darbo procese;

b) vaikų darbo rezultatų analizei; kontrolinių užduočių vykdymui;

c) pasiektų rezultatų įvertinimui (patiems vaikams aktyviai dalyvaujant bei kontroliuojant).

Pagrindinės priemonės, padėjusios siekti tikslo: pokalbiai ir užduotys; mokėjimų pasireiškimo būdų korekcija. Šitame etape visa iniciatyva perėjo į mokinių rankas. Klasės budintysis savarankiškai rašė tvarkos dienoraštį, rūpinosis remontui reikalingų priemonių klasės kampelyje tvarkingumu, rūpestingai prižiūrėjo klasėje esantį inventorių. Prieš kiekvieną darbą atitinkamai paruošdavo darbo vietas (jei atskiras vaikas pamiršdavo, tai budintysis jam primindavo). Paskutiniame etape nemažai dėmesio skyrėme nesitaikstymui su netaupymo apraiškomis. Tėvai šį mūsų dėmesį pastebėjo tuo būdu, kad vaikai namuose tapo tvarkingesni, jų elgesys labiau apgalvotas, daugelis vaikų susidarė savo dienotvarkę ir jos laikėsi, visose praktinės veiklos srityse todėl iniciatyvą. Dažnai vaikai patys pradėdavo pokalbius šeimose apie bendrų lėšų paskirtymą, apie bendrų šeimos pirkinių planavimą.

Eksperimento pabaigoje įvairiais metodais mokiniai buvo suskirstyti į grupes pagal ekonominių mokėjimų išsiugdymo lygius. Dinamiką atspindi 3-čia lentelė.

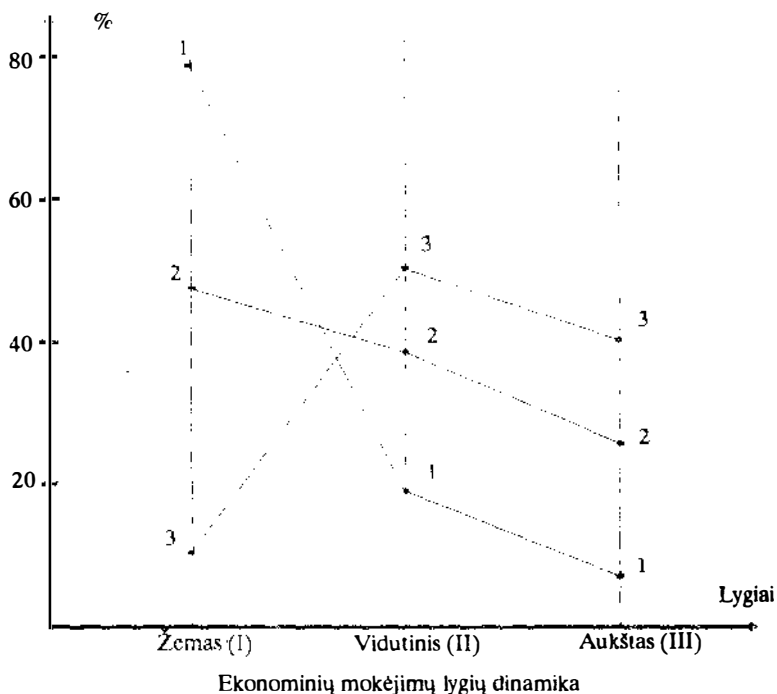
Iš lentelės matyti, kad ryškiausi pokyčiai įvyko žemiausio lygio grupėje: net 40 mokinių perėjo į aukštesnes grupes. Vidutinio lygio grupę papildė 22 vaikai; aukšto lygio grupėje prisidėjo 18 mokinių.

Statistinių skirtumų įvertinimas pagal kriterijų chi kvadratu ( $\chi^2 = 54,9$ ) parodė įstikinamus skirtumus tarp mokinių ekonominių mokėjimų išsiugdymo lygių eksperimento pradžioje ir pabaigoje, aukštu reikšmių lygmeniu ( $p < <0,001$ ). Šie skirtumai grafiškai pavaizduoti 1 grafike.

Be to, palyginome eksperimentinių ir kontrolinių klasių mokinių suskirstymą į ekonominių mokėjimų lygius po eksperimento. Duomenys atspindi 4 lentelėje.

Apskaičiavę chi kvadratu  $\chi^2 = 38,1$  matome, kad skirtumas yra reikšmingas, esant  $p < 0,001$ .

Esamus duomenų fiksavimas viso eksperimento metu bei duomenys (turintys statistinį reikšmingumą), gauti atlikus visu tris patikrinimus, rodo, kad palaipsniui ugdėsi ekonominiai mokėjimai konkrečiose darbo situacijose; vis dažniau jie buvo taikomi kasdieninėje praktinėje mokinių veikloje. Vadinas, galima daryti išvadą, kad mūsų išskirtos ekonominių mokėjimų grupės, jų tu-



- 1 – pirmas tikrinimas  
 2 – antras tikrinimas  
 3 – trečias tikrinimas

4 lentelė

Ekonominių mokėjimų lygių lyginamoji lentelė eksperimento pabaigoje (%)

Lygis	Žemas (I)	Vidutinis (II)	Aukštas (III)
Klasė			
E	11,6	50,8	37,6
K	78,6	14,3	7,1

rins ir ugdymo metodika buvo vertinga. Juo labiau, kad nuosekliai sunkina-  
 mos užduotys reikalavo iš mokinių didesnio susikaupimo, įvairių ekonominių  
 mokėjimų aspektų sumanaus derinimo, tuo skatindamos mokinių savarankiš-



kumą ir mažindamos mokytojo vadovaujantį vaidmenį. Tuo tarpu kontrolinių klasių vaikai visą laiką dirbo pagal mokytojų nurodymus bei detaliau aiškini-  
mus. Manau, kad sėkmingam ekonominių mokėjimų išugdymui įtakos turėjo  
ir tai, kad ugdomajame darbe ir ypač parenkant praktines užduotis atsižvelgė-  
me į esamą mokėjimų lygį, į individualias psichofiziologines vaiko savybes;  
gerai pažinome tiriamų mokinių šeimas; stengėmės koordinuoti mokytojos  
bei šeimos narių ugdomąsias pastangas; skatinome mokyklos ir šeimos glau-  
desnį bendradarbiavimą.

---

1. Biudžetas – tai sanakaupa, dinamika be apibrėžtų laiko ribų.

2. Sūmata – tai kiekis, nustatytas apibrėžtam laikui.

3. Tausojant visas vertybes, tausojamas ir laikas, kuris buvo sunaudotas  
joms pagaminti.

4. Darbo vietos organizavimas reiškia ją specializuoti; tinkamai įrengti ir  
aprūpinti, kad būtų patogiausios sąlygos našiam darbui, patogiai išdėstyti  
įvairias darbo priemones, laikyti ją švarią, tvarkingą ir užtikrinti normalias iš-  
orines darbo sąlygas, organizuoti nenutrūkstamą visapusišką jos aptarnavimą.